

Forfatteren er redaktør ved Jysk Ordbog

Viggo Sørensen:

At gennemskue det, *endsige* forklare det

Dét er plat umuligt for den almindelige dansker, når det gælder et ord som *endsige*. Ordets betydning er klar nok: ”for ikke at tale om ...”, ”for ikke at sige ...”, ”og endnu mindre ...”, ”og da slet ikke ...”.¹ Men hvad forbinder denne betydning med ordets komponenter: *end*, *sige*?

Forklaringen kan let slås op i Ordbog over det Danske Sprog (ODS) – eller (kort genfortalt) i Nudansk Ordbog og Den Danske Ordbog: *Endsige* går tilbage til en ordforbindelse, som på oldislandsk hed *æn síðr* (og på gammeldansk *æn sider*); *æn* er det velkendte, omend gammeldags adverbium *end* (= endnu; jf. *end* er der en Gud foroven, som råder for Danmarks sag²); *síðr* er en gammel komparativ til *síð* (= sent, langt ude), blot ikke i tids-, men i størrelsesbetydning (= mindre). *Æn síðr* betød simpelthen ”(og) endnu mindre” – altså nøjagtigt ordlyden i et af de nudanske synonymmer.

Men glæde *sider* gled tidligt ud af dansk sprogbrug. Det blev en sproglig fossil, og sådanne uforståelige brokker prøver sprogbrugere næsten altid at omtolke til ord, de kender – fænomenet kaldes folkeetymologi. I det konkrete tilfælde blev *sider* omtolket til *sige(r)*. Omtolkningen er yderst forståelig lydlig set, for i løbet af den tidlige middelalder udvikledes gammeldansk -th- (blødt d) til en j-lyd eller svandt helt, så *æn sider* fik udtale i retning af *æn¹si(j)ʔ(r)*; og samtidig blev gammeldansk *sæghe* (= sige) udsat for svind af -gh- (blødt g), fik på Øerne endda snævrere vokal³, så ordet kom til at hedde *si(j)ʔ* på sjællandsk – den dialekt, der dannede grundlag for det fremvoksende rigssprog. Og hvad betydningen angår, har *æn sider* ved omtolkningen til *endsige* kunnet fornemmes som en parallel til det synonyme udtryk *for (slet) ikke at sige ...*⁴

Så vidt udviklingen i ældre sjællandsk og videre ind i rigssproget. Ellers synes det gamle *æn sider* uddødt i Øernes dialekter; de få forekomster af *endsige*, Ømålsordbogen opregner, antages genindlånt fra rigssproget.⁵ I jysk derimod har *æn sider* sat sig tydelige spor – forskelligt i forskellige egne.

Nordvestjysk *i'sider*

I en af Jysk Ordbogs spørgelister (spl. AX, udsendt i starten af 1967), blev ordbogens meddelere (i spørgsmål 5) spurgt om, hvad *endsige* hedder på deres dialekt.⁶ Fra Thy (og i mindre grad Mors) svarede hele 17 meddelere, at det hedder *isi(j)er* eller *isikker* (indplottet på kort 1 med A hhv. B); 4 af disse tilføjede et *så*, *da* eller *te*. Besvarelsene rummede normalt kun selve udtrykket – eller gengav på dialekt (slutningen af) eksempletsætningen: *i sijer en Minnesk* etc.; kun én meddeler gav sit eget eksempel på brugen af udtrykket: *Det er kniben æ ku løvt æ Sæk, i sir æ Dreng kan* (= det er med nød og næppe, jeg kunne løfte sækken, endsige drengegen skulle kunne).

Den eneste af de 17

meddelere, der beherskede lydskrift, skrev *i si'kə* (med hovedtryk på *si*- og med såkaldt klusilspring efter det stødbærende *i*)⁷; også de øvrige B-former på kortet tolkes mest naturligt som udtaler med klusilspring (i JOs lydskrift: *i'siər*, hvor *i* betegner *ik*, evt. med forudgående stød); A-formerne må formodes at dække en tilsvarende udtale med stød alene: *i'si:r*, *i'sij'r* etc.⁸ Formodningen støttes af to ældre optegnelser i Jysk Ordbogs centralkartotek (markeret med tallene 1-2 på kortet): *i sij'ær te* Lild (1886)⁹, *isij'r* Agger (1880'erne)¹⁰. En tredje optegnelse (her markeret 3) savner derimod lydskrift: *i sijr* Thyholm (ca. 1920)¹¹.

Kort 1. *i'sider*, anvendt i betydningen "endsige", if. svar på JOs spl. AX 14 og if. kilder i JOs centralkartotek.

For så vidt angår den trykstærke stavelse, er det netop udtaler som *-sij'r* og *-sír*, vi skulle vente at finde i nordvestjysk dialekt som videreførelse af et gammelt *sider*. Gammeldansk blødt d forsvandt (ligesom i sjællandsk), gammelt langt i udvikledes til gliderlyden *ij*; og da *sider* i sin oprindelse er en enstavelsesform, skal den ved almindelig lydudvikling have fået stød (el. tilsvarende) i dansk: altså *-sí'ær*, *-sij'ær* etc. – modsat den beslægtede gamle tostavelsesform, i oldislandsk *síðarr* (= senere), som bevirkede stødløs udtale i nudansk *om'sider*.¹²

Yderligere 8 meddelere svarer på spl. AX 14, at det hedder *ensier* el. *ensikker* (markeret med + på kort 1). På baggrund af ovenstående må det antages, at førstestavelsens form (*en-*) skyldes smitte fra rigssprogets *endsige*. Den gamle dialekt har ubetvivleligt *i-*, men hvorfor? En regulær svækkelse *en-* > *i-* virker ikke sandsynlig i nordvestjysk.

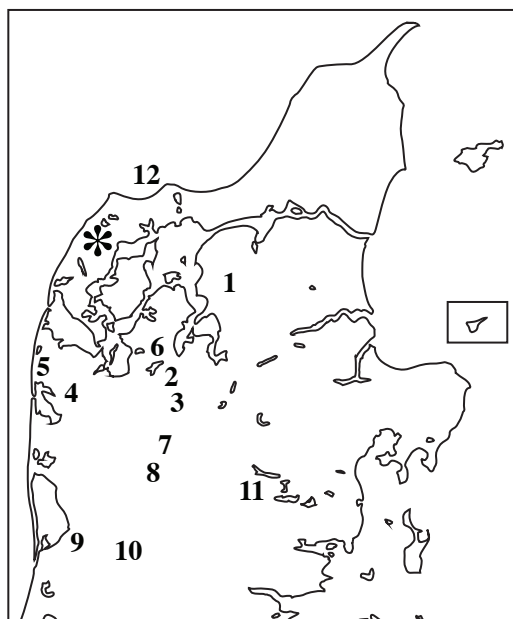
Ekskurs om en anden fossil

Den suveræne optegner af Thy-dialekten, Torsten Balle (JOs °Torsted), har ikke noteret den dialektale modsvarighed til *endsige* i formen *i'sij'r* el. *i'sír*, men som *i 'sí (så)*¹³ – med den tilføjelse, at de dialekttalende selv opfatter *sí* som verbet *se* (vel i imperativ). På samme måde (*i sí*) noterer han et adverbium med betydningen ”eventuelt, muligt, ved given lejlighed”, fx: *Efter hjælp fra en nabo* (siger man): *wi ku i'sí 'hjèl'p 'jèr ən 'naj'n 'gåŋ' = vi kunne muligt hjælpe jer en anden gang; vi skal nok hjælpe jer en anden gang, hvis vi kan*.¹⁴

Og hvad er så dét for et ord? Balle er selv inde på tolkningen *i'sær* – som jo ellers i moderne dansk betyder noget helt andet – vel først og fremmest fordi han selv to gange har optegnet *i'sæ'r* med samme betydning som *i'sí*!¹⁵ Kan det tænkes, at adverbiet (*i*)*sær*¹⁶ i ældre jysk dialekt har udviklet særbetydningen ”eventuelt”, og at ordet i denne betydning sidenhen (som endnu en uforklarlig brok) er blevet delvis sammenblandet med det gamle *æn sider*?

For så vidt angår særbetydningen ”eventuelt”, er denne sikkert belagt fra endnu 10 kilder i Jysk Ordbogs samlinger – overalt dog i formen *sær*, uden præposition. Det drejer sig om følgende (med nummerreference til kort 2), hovedparten af ældre dato: (1) Havbro

(1974)¹⁷, (2) Fly (1913)¹⁸, (3) Vroue (1960-erne)¹⁹, (4) Møborg (1880)²⁰, (5) Ferring (1881)²¹, (6) Estvad (1950-erne)²², (7) Sunds (1881)²³, (8) Snebjerg (1880)²⁴, (9) Lønborg (vist 1870-erne)²⁵, (10) Hoven (1936)²⁶, (11) Ry (1898)²⁷. Hertil kommer et ikke nærmere stedfæstet

Kort 2. *(i)¹sær*, anvendt i betydningen "eventuelt" el. lign., if. svar på AX 14 og kilder i JOs centralarkiv. Torsten Balles optegnelse *i¹sí* er markeret med *.

vestjysk citat i Feilbergs ordbog²⁸ – og endelig et lidt mindre sikkert eksempel fra (12) Lild (1886), dette sidste til gengæld med den præpositionsholdige form: *i¹sær*.²⁹

Ordet *(i)¹sær* synes således i et stort nordvest- og midtvestjysk område at have været brugt også i betydningen "eventuelt", og det kan meget vel tænkes, at det er denne fossil, som (med sin mulige forstavelse *i-*) har smittet af på den tryksvage førstestavelse af *æn sider*.

Nord- og Midtøstjysk *se til, sige så*

Fra Vendsyssel (inkl. Læsø) svarer hele 41 meddelere på Jysk Ordbogs spørgsmål AX 14 (eller på et tilsvarende spørgsmål i en regional spørgeliste³⁰), at *endvidere* hedder *sitj te*, *sitj så te* el. (sjældnere) *sitj så* – eller de skriver *se/sij/sit te* (osv.). Jf. markeringerne A på kort 3. Udtrykket bekræftes af to ældre og én yngre lydskreven optegnelse i Jysk Ordbogs centralkartotek: *sij te* Hellum (1883)³¹, *sitj så te* Børglum (ca. 1895)³², *sij så te* Tolstrup (1945)³³ – samt en grovere gengivelse sammesteds: *se til* Tise (1911).³⁴ Jf. markeringerne 1-4 på kort 3.

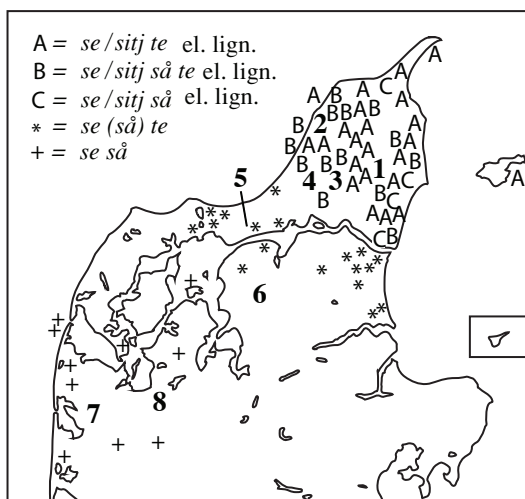
Udtalen *sitj* (og Grøns *sij'*, jf. note 31) er et tydeligt bevis på, at vendelboerne selv opfatter ordet som *se* (igen vel i imperativ) og altså forstår hele udtrykket som: '*se* '*så* (*bare*) *til* ... el. lign. Det er også tolkningen i Feilb.Ordb. I, 249 (formentlig med Grøn som kilde). Men historisk set er ordet *sitj* snarest (ligesom det nordvestjyske *síar*) en videreførelse af det gamle *sider* – med bortfald af blødt d, udvikling af stød, og også i Vendsyssel oftest med klusilspring som erstatning for stødet (hér blot med udtalen *-tj.*)³⁵ Kun bortfald af det afsluttende *r* i *sider* lader sig ikke forklare lydhistorisk; det må forklares analogisk, fx ved sammenblanding med imperativen *sitj* (= se!).

Yderligere 18 meddelere fra naboejne til Vendsyssel, nemlig Hanherrederne samt Nord- og Østhimmerland, "oversætter" endvidere med *sij/se*

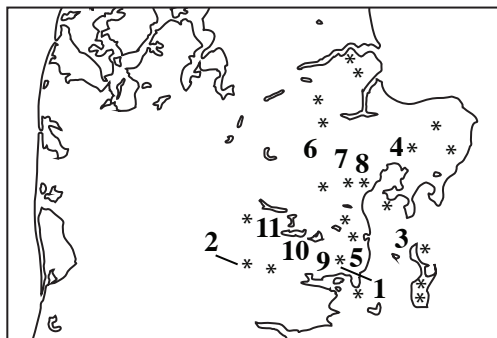
(*så*) *te* i svar på spm. AX 14 (el. NNE 5, NØE 5, jf. note 30), jf. markeringerne * på kort 3. Kun én af disse meddelere (særmarkeret med 5 på kortet) behersker lydskrift: '*sij'* '*så* *te*'.³⁶ Men i betragtning af den geografiske placering er det troligt, at det er selvsamme udtryk som i Vendsyssel, der er bevaret her. Det er i den sammenhæng forbavsende, at en dialekt-

forfatter som Hans Jensen (markeret med 6 på kortet) noterer stødløs udtale i Himmerlandske Dialekt-Fortællinger (1940), 37.³⁷

Fra det nordlige Midtvestjylland (inkl. Thyholm) besvarer 10 meddelere spm. AX 14 med *se så*, *sej(e) så* el. lign., jf. markeringen + på kort 3. At det også her drejer sig om udtrykket '*se* '*så* (*bare*) *til* ...' bestyrkes af, at 2 ældre kilder i Jysk Ordbogs centralkartotek

Kort 3. *se til, se så til, se så* – anvendt i betydningen "endsige", if. svar på JOs spl. AX 14 og NØE 5, og if. kilder i JOs centralkartotek.

Kort 4. Midtøstjysk *se så* (mv.), anvendt i betydningen "endsige", if. svar på JOs spl. AX 14, NØE 5, DJE 5, MØE 5, og if. kilder i JOs centralkartotek.

meddelere, som besvarer spm. AX 14 (el. NØE 5, DJE 5, MØE 5, jf. note 30) med *se/si så* (hér aldrig med tilføjet *te*), jf. markeringen * på kort 4. Det er ikke helt klart, hvilken udtale disse notationer dækker over. En enkelt af oplysningerne (lokaliseret med 1 på kortet) er lydskrevet: 'si' 'så'⁴⁰, altså med en stødholdig form, der kan fortolkes som i ovennævnte nordjyske kilder; og tilsvarende skal det nok forstås, når en anden meddeler (jf. 2 på kortet) siger, at "der skal tryk på i'et". I Jysk Ordbogs centralkartotek foreligger der yderligere 3 optegnelser med stødholdigt i (markeret 3-5 på kortet): 'si' 'så' NSamsø (1950-erne)⁴¹; *i si' så* Skarresø (ca. 1960)⁴², 'si' 'så = endsige da Gosmer (1940-erne).⁴³ I en optegnelse fra Mols (1956) *sæj' så*⁴⁴ må foreligge sammenblanding med dialektens *sig!* (imperativ af *sige*).

Inden for Djurs og Hadsherred, i det centrale Midtøstjylland, noterer gode lydskrevne kilder i Jysk Ordbogs centralkartotek imidlertid stødløs form af *si* (jf. markeringerne 6-10): 'si' 'så' Houlbjerg (1956)⁴⁵, Todbjerg (1920-erne)⁴⁶, Elsted (1890-erne)⁴⁷, Søvind (1880-erne)⁴⁸, Tåning (1930-erne).⁴⁹ Og samme udtale ligger utvivlsomt bag *sih så* Ry (1896)⁵⁰ (med markeringen 11). Det kan på den baggrund næppe betvivles, at de indre midtøstjyske belæg markeret med * på kort 3 dækker over stødløs udtale, skønt kun én direkte antyder det ved at skrive *sie*.

Men hvor stammer så denne stødløse udtale fra? Verbet *se* udtales også hernede med stød; og verbet *sige* hedder i dialekten *sæj*(·), idet jysk ikke tog del i udviklingen *sæghe* > *sighe* (jf. artiklens start). Et stødløst *si* kan næsten kun afspejle rigssprogets *si* (= *sige*) – muligvis

(markeret med 7-8 på kort 3) har noteret ordet med stød: Vind (ca. 1875)³⁸, Ginding herred (1881).³⁹

Mere uklart bliver billedet, når vi bevæger os ned i Midtøstjylland – i denne sammenhæng Hobro-Randers-egnen, Århus-Silkeborg-Skanderborg-egnen og Djursland (med Samsø). Fra disse områder er der 21

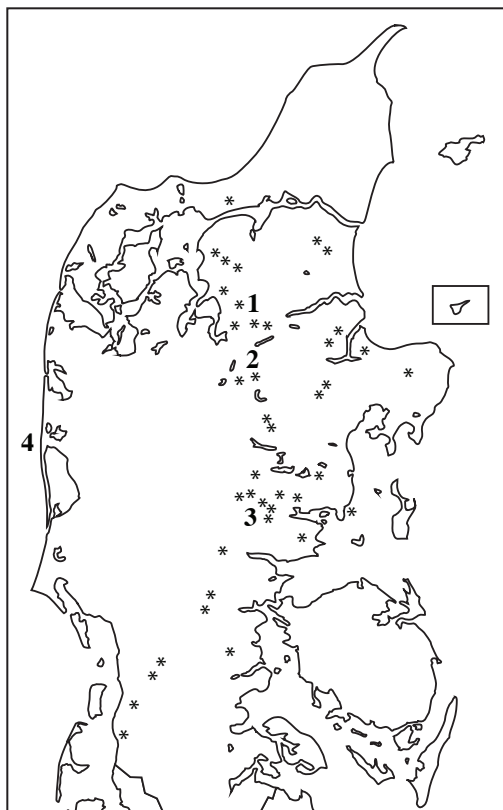
indlånt i et kompromis mellem ældre dialektalt *si'* *så* (med stød) og rigssprogets synonym *end'sige*. Midtøstjylland er immervæk den del af Jylland, som tidligst (via købstæderne) blev udsat for rigssprogets påvirkning.

Midt- og sydjysk *siden så*

I et bælte fra Vester Hanherred, ned over Vesthimmerland, Viborg-Randers-egnen og Skanderborg-Horsens-egnen, videre ind over Sydøstjylland og ned i det vestlige Sønderjylland er der 49 meddelere, som i spl. AX 14 (for Østjyllands vedkommende også NØE 5, MØE 5, DJE 5) "oversatte" *endsige* med *si(d)en så*, *sien så*, *sin(d) så* el.

lign. (kun i få tilfælde uden *så*). Jf. markeringen * på kort 5. Spredte (i alt 6) oplysninger fra Vestjylland om samme udtryk er ikke medtaget på kortet.

Kun 3 af de 49 oplysninger er lydkrevne, men såvel disse former (*sijən*⁵¹, *si'ən*) som de øvrige meddeleres grove udtalegengivelse viser klart, at det er adverbiet *siden(hen)*, der indgår i udtrykket – udtalt med kort vokal i det vestlige Sønderjylland (*sin'*); det samme sporadisk i Nordøst- og i Sydøstjylland (sidstnævnte sted også i varianten *sjen'*). Yderligere bekræftelse kan hentes i Jysk Ordbogs centralkartotek: (1) Rinds herred (1928)⁵², (2) Vin-

Kort 5. *siden så*, anvendt i betydningen "endsige", if. svar på JOs spl. AX 14, NØE 5, DJE 5, MØE 5, og if. kilder i JOs centralkartotek.

kel (1930-erne)⁵³, (3) Korning (1929)⁵⁴, (4) Holmsland (1870-erne).⁵⁵ Jf. lokaliseringerne 1-4 på kort 5.

Hvordan det er kommet til at hedde *siden så*, kan man kun gisne om. Men naboskabet i nord til dialekter, hvor *si?* (*så*) *te* synes at afspejle ældre *siðr*, og til dialekter, hvor det samme udtryk kan antages omtolket til *sige så* (*si· så*) under påvirkning fra rigssproget, fører uvilkårligt tanken hen på endnu en omtolkning her i Midt- og Sydjylland – i dette tilfælde dog under påvirkning fra det dialektale adverbium *siden*, uden inddragelse af rigssproget. V. Såby har faktisk henvist til en gammel variant af *end'sige* med sidsteled -'siden, nemlig *en sidhen* i Peder Palladius' visitatsbog (1555).⁵⁶

Den formodede påvirkning har altså kunnet indtræffe – og måske lettest i jysk, hvor adverbiet *siden* i hvert fald i nutiden hyppigt bruges uden tidsbetydning, nærmest synonymt med *så*, *ellers: de ve'ð a sin få'ræstøn e"t = det ved jeg så forresten ikke*.⁵⁷ Hvis denne brug af *siden* rækker århundreder bagud i jysk, er det bestemt ikke utænkeligt, at man allerede i starten af 1500-tallet har kunnet bruge forbindelser som *end siden*, *siden (så)* med den ikke-temporale betydning "endsige". Peder Palladius kan sagtens have kendt formen *en sidhen* fra sin opvækst i Ribe.

Slutord

Ud over de nævnte jyske modsvarigheder til *endvidere* – der alle må anses for veletablerede dialektale udtryk – møder man i svarene på spl. AX 14 et stort antal andre former. En mindre del skyldes formentlig fejlhuskning eller fejlskrivning (herunder 6 vestjyske "bagvendinger" af ovennævnte *siden så*, kort 5). De allerfleste må imidlertid betragtes som indlån i yngre dialekt af rigssprogets *endvidere* (i mere eller mindre tilpasset form: *æn si·*, *i sæj* etc.), eller de er blandformer mellem dialektens ægte udtryk og rigssprogsglosen: *end sige så/til/da*, *end siden*.

Til sidstnævnte gruppe vil man umiddelbart regne 3 eksempler på *end se (til)* fra Vendsyssel, 2 eksempler på *end se (så)* fra Midtøstjylland, i hvert fald 1 eksempel på *end sikke* fra Thy, samt 1 eksempel på *end siden* fra Vesthimmerland. Det kunne dog tænkes, at de pågældende meddelere slet ikke forbinder optaktsordet *end* med den enslydende rigssprogsglose, men med den dialektale konjunktion,

vi i Jysk Ordbog har kaldt ⁴*end*, og som går tilbage til gammeldansk *æn* (= og, men).⁵⁸ Ordet har overlevet i de fleste jyske jyske dialekter op til vor tid, bl.a. med betydningen ”(men) hvad så med ...?”, hvormed der åbnes for en alternativ synsvinkel el. lign.: ”*Det maa nu alligevel ikke være rart at være gift med saadan et sølle fordruekt Mandfolk*”, *var der ... en af Kvinderne, der henkastede ...* ”*End at have saadan en Drukkendidrik til Far?*” *kom det igen*.⁵⁹ Som det ses, har dette ord ikke helt samme funktion som rigssprogets *endsige*, men ligheden kan være stor. Også med *endsige* luftes jo et alternativ – blot altid et mere ekstremt. Hvis man antager, at det er (det nu halvt forglemte) ⁴*end*, der spørger, forstås det bedre, at endnu 5 meddelere i spl. AX 14 ”oversætter” *endsige* med *hvad så, hvordan så ...* (el. lign.), nutidige modsvarigheder til det gamle ⁴*end*.⁶⁰

Men nok om dette. Ligesom de andre ovennævnte marginaltyper ændrer disse *end*- og *hvad*-forbindelser intet ved det overordnede billede, der er givet af jyske modsvarigheder til *endsige*. Jeg håber forlængst at have opfyldt den dobbelte hensigt med denne artikel: Dels (med et teoretisk sigte) at have demonstreret, hvor let ord ”smitter af” på hinanden (når de ikke fastholdes af en skriftsproglig norm). Dels (helt konkret) at have motiveret, hvorfor www.jyskordbog.dk bringer adverbier med de sært udseende artikelnavne *i'sider* (med sideformen *end'sider*), *se-til* (med sideformer som *se-så*, *sige-så*), *siden-så*.

Noter

¹ Det første og det tredje af disse udtryk anføres som ”oversættelser” i Den Danske Ordbog (2003-2006) – ² Fra *Jeg elsker de grønne lunde*, af Johs. Helms 1873. – ³ Jf. Valdemar Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske folkemål (1898-1912), 66. – ⁴ Dette udtryk er if. ODS IV, 390 en skriftsproglig efterligning af tysk *geschweige denn* etc.; L.Varming (jf. note 57) antager som tætteste forlæg tysk *sage denn*. – ⁵ Ømålsordbogen 3, 414. – ⁶ Hvordan udtrykkes i deres dialekt ordet *endsige* i en forbindelse som ”det var ikke et vejr at genne en hund ud i – endsige et menneske”. Som forslag stilles (på baggrund af daværende data i Jysk Ordbogs centralkartotek): ”*endsige, i sije te, sij te, end mindre, se så til* el. andet. – ⁷ Lydskrevet er ganske vist også meddelelsen fra M.P.Ejerslev (top. 1443), men den er utydelig og vist fejlskrevet: *i 'sij'æn* el. *i 'sijæn* (?). – ⁸ Om klusilspring se www.jyskordbog.dk, Dialektkort K 2.1 (se: Yderligere forklaring). – ⁹ Top. 1319: *de war ej't wèj'ær å gjen æn hun' uw'ð i, i sij'ær te' æn men'ask* = *det var ikke vejr til at genne en hund ud i, end sige et menneske*. C.M.C.Kvolsgaard: Fiskerliv i Vesterhanherred, 68. – ¹⁰ Top. 1392: *æ hå'r e'k te mæ sij'æl, isij'r æ sku ha nøj te dæ* = *jeg har ikke til mig selv, endsige jeg skulle have noget til dig*. A.C.Grøn: Optegnelser. DFS 1922/64. I et parallelt eksempel anvender Grøn kortformen *sij'r*: *hans dræn' ka hwær'kæn kin bo'qstawær hælø staw', sij'r tel han' ku lø's* = *hans dreng (dvs. søn) kan hverken kende bogstaver*

eller stave, endsige at han kan læse. – ¹¹ Top. 1399: *han ka et løwt æ stuel, i sijr så æ bowr = han kan ikke løfte stolen, langt mindre bordet.* J.Grusgaard: Optegnelser. Uff 205.1. – ¹² Jf. Richard Vigfusson (m.fl.): An Icelandic-English Dictionary (1957), 531 og ODS XV, 593. – ¹³ Top. 1355: *han ku 'itj 'lōw't ə 'sək, i 'sī 'sā 'bæ'r ən = han kunne ikke løfte sækken, endsige bære den.* Torsten Balle: Seddelsamling i PSkC. – ¹⁴ Balle giver yderligere to eksempler på dette adverbium: (a) *de ka wi i 'sī fo 'broq' 'fuər = det kan vi muligt få brug for; det får vi muligvis nok brug for;* (b) *wi ku i 'sī 'kom' ən 'najən 'dā' = vi kunne muligt komme en anden dag; vi kommer om muligt en anden dag.* Han har også én gang optegnet ordet med udtalen i 'si': (c) *de ku i 'si' 'sām'ti 'wæ'r, wi ku 'wæŋ əð ə 'dā' 'æ'tər = det kunne lejlighedsvis være sådan, at vi kunne vende det (høet) dagen efter.* – ¹⁵ (a) *de ku i 'sæ'r 'wæ'r = det kunne godt, gerne ske;* (b) *wi ku i 'sæ'r fo 'broq' 'fuər ən = vi kunne muligt få brug for den.* – ¹⁶ < gammeldansk *sær, sēr* = for sig, særlig, ejendommelig; i adverbial anvendelse med sekundær præposition *i-*; jf. ODS. XXIII, 118. – ¹⁷ Top. 1569: *det ka sær blyw = træffe at ske.* Opt. af Th. Thomsen (JOs °Havbro). PSkC Top.saml. – ¹⁸ Top. 1706: *Men en Dyr ka' sær wal læ' sæ besnakk' ... nær en taaler stabil og geskæftigt te 'en = men et dyr kan gerne lade sig besnakke, når man taler stabilt og geskæftigt til det.* Jeppe Aakjær: Esper Tækki, 19. – ¹⁹ Top. 1707: *indrømmende, medgivende:* (a) *de ka sær væ'r = det kan svært være, omtr. svarende til: det kan godt være;* (b) *a ska da sær træj te, åm de kni'vær = jeg skal da gerne træde til, hvis det kniber;* (c) *a mat sær låw mi kuən å hæl' æ sæŋ' = en par daw' = jeg måtte godt nok love min kone at holde sengen et par dage.* J.S.Andersen: Seddelsamling. PSkC. – ²⁰ Top. 2419: *En kunde svært (= eventuelt) hjælpe en anden med det Raad.* Evald Tang Kristensen: Jyske folkeminder IV, 218. – ²¹ Top. 2436: *Ja hvad, kan vi ikke sær (= godt) have en Ting nyt at fortælle for hverandre.* Evald Tang Kristensen: Jyske folkeminder V, 368. – ²² Top. 2471: *do ku da 'sæ'r 'li:q ræn 'te' ə 'da'r, næ'r do no 'ska fə'bi = du kunde da altid lige rende til døren (dvs. kigge ind, når du nu skal forbi).* Opt. af K.Jensen. PSkC ms. 143.1. – ²³ Top. 2488: *et fyrtoj kunde også være rart at have ved sig, når en svært (= man eventuelt) skulde slå ild engang.* Evald Tang Kristensen: Jyske folkeminder V, 335. – ²⁴ Top. 2495: *der kunde jo sær (= godt) blive brug for den, tænkte han.* Evald Tang Kristensen: Jyske folkeminder IV, 94. – ²⁵ Top. 2575: *en li:l knyw' i æ lom' e't o fāglēm', dær ku sær blyw en kat o gjæl' = en lille kniv i lommen, ikke at forglemme; der kunne eventuelt blive (brug for) at gifde en kat.* Opt. af Palle Fløe. DFS 1922/22. – ²⁶ Top. 2581: *Skul vi et go hen o hjælp ham let te ret, der ku sær vær ve o blyv te en Dram o en Bid Brø = skulle vi ikke gå hen og hjælpe ham lidt til rette? der kunne godt være ved at blive til en dram og en bid brød.* Chr. Hulmose og J. Andersen: Pæj'r o æ Jordmormand, 25. – ²⁷ Top. 2191: *hinne Kjærrest vil hæn aa snak mæ hin, di ku jo seh ha noj aa snak om = hendes kæreste ville hen og snakke med hende; de kunne jo gerne have noget at snakke om.* C.S.Thomaskjær: Tow laajeli Histaarrie, 7. – ²⁸ *de ku sær væ'r = det kunne godt være.* Feilb. Ordb. IV, 724. – ²⁹ Top. 1319: *had fōlk løst te' å fo o'lsop hēler stjēqt o'l, gjik di uw'ð əpo lun' fyw'ər i' ən betə flā'ðboŋəð fywərbo'ð å stāŋəð o'l ... mæ' ən al'jar hēlər isæ'r mæ' ən saw'jar = Havde folk lyst til at få ålesuppe eller stegte ål, gik de ud på Lundfjord i en lille fladbundet fjordbåd og stangede ål ... med et ålejern eller især (= eventuelt?) med et savjern.* C.M.C.Kvolsgaard: Fiskerliv i Vesterhanherred, 3. – ³⁰ Spørgeliste NNE (udsendt i starten af 1989), spørgsmål 5 lyder: Kendes i Deres dialekt udtrykket *si sæ* el. *sider sæ* i betydningen "endsige", f.eks. i sætningen "Hun fik sjældent nyt dagligtøj, si sæ (til) pæne klæder"? ... Giv selv et eksempel på brugen – Samme spørgsmål blev taget med som nr. 5 på de samtidige regionale spørgelister NØE, MØE og DJE. – ³¹ Top. 1234: *dær æ mænə, dæ döw'ə mæ å staw', sij' te (de di sku ku) lø's = der er mange, der døjer med at stave, se til (endsider) at de skulde kunne læse.* Opt. af A.C.Grøn. DFS 1922/64. – ³² Top. 1247: *hon kantj år'k å klø' sæ, sitj så te mi'r = hun kan ikke orke at klø sig, endsige mere.* Opt. af J.M.Jensen. Uff Acc. 202. – ³³ Top. 1253: *hon ka intj igång hjæ.lp sæ si'l, sij så te' å hjæ.lp ajər = hun kan ikke engang hjælpe sig selv, endsige hjælpe andre.* L.T.Obel: Seddelsamling. PSkC. – ³⁴ Top. 1252: *de gør int en Gang Gavn for Føden, se til mere.* Jens Thise: Per fra Mosen, 15. – ³⁵ Jf. www.jyskordbog.dk, Dialektkort, K 2.1. – ³⁶ Top. 1286: *de wa 'ejk 'wæ'r 'te å gjæn æn 'hun' 'uw' i, å 'sij' 'sā 'te' æ 'menəsk = det*

var ikke vejr at genne en hund ud i, endsige et menneske. Meddeleren er Anders Fisker (JOs °Haverslev). – ³⁷ Top. 1594: *de æ somænd et' Wæj'r å jaw en Hund' uk i, si'er så e Mennesk* (oversættelse se forrige note). Teksten er lydskrevet af Th.Thomsen (JOs °Havbro). – ³⁸ Top. 2421: *A ka et blyw færre te Po'sk sej'e da te Kjör'mos* = jeg kan ikke blive færdig til påske, endsige til kyndelmisse. Opt. af P.K.Madsen. DFS 1883/132A. – ³⁹ Top. 2470: *sider (sîer) ... der er ikke to, sider tre*. Opt. af L.Varming. Jyske Samlinger, I.Række, VIII, 274. – ⁴⁰ Top. 2138: *de wa it 'vej'ær å jaw æn 'hun' 'u:ð 'i: 'si: 'så æt 'menæsk* (oversættelse se note 36). Meddeleren er A.M.Nielsen (JOs °Hundslund). – ⁴¹ Top. 0355: (Optegneren:) ja, vi andre kan jo knap nok følge med. (Medd., spontant:) 'si: 'så 'mæ = ja, hvad så mig! Opt. af Ella Jensen (JOs °Houlbjerg). Afd.Dial. ms. 175. – ⁴² Top. 2041: *han kun'nt klar sæ sjel', i si' saa mie = han kunde ikke klare sig selv, endsige mere*. Opt. af J.H.Pedersen. PSkC ms. 9.1. Den tryksvage førstestavelse er ikke umiddelbart forklarlig, og den kan næppe sættes i forbindelse med forstavelen i det nordvestjyske i'sier ovf. – ⁴³ Top. 2142: Peder Andersen: Et Hadsherredsmaals Formlære, 97. Danske Folkemål 17, 58-116. – ⁴⁴ Top. 2029: *han ku et u'n hans mow'r 'hi'l'i,bær'an, sæj' så (law'nt menær) wi anær* = han kunne ikke unde sin moder hyldebærerne, endsige (langt mindre) os andre. Niels Åge Nielsen. Seddelsamling. PSkC. – ⁴⁵ Top. 1839: 'si: 'så = endsige da. Ella Jensen: Houlbjergmålets bøjningslære, 83. – ⁴⁶ Top. 2049: 'si: 'så 'miæ = endsige da mere. Kristian.Hald: Seddelsamling. Afd.Dial. – ⁴⁷ Top. 2077: *Dåræt æ èlæ in mæ, si: (så) Mar'an* = Dorte er ældre end mig, endsige Maren. Opt. af Marius Kristensen. Feilb.Ordb. IV, 195. – ⁴⁸ Top. 2236: *han kan itj èn gon' hjël'p sæ sjël', si: (så) miæ* = han kan ikke engang hjælpe sig selv, endsige andre. Opt. H.F.Feilberg (efter pastor Kjær). DFS. 1922/24. – ⁴⁹ Top. 2224: *han ka hwærken sta'w helæ ki'q' boqsta'wæ, si: så lø's* = han kan hverken stave eller kende bogstaver, endsige læse. Randlev: Ordsamling (indgået i Jysk Ordbogs centralkartotek). – ⁵⁰ Top. 2191: *en bøn dæ ku aa roh et Høwi, sih saa et Mennesk* = en bøn, der kunde have rørt et kreatur, endsige et menneske. C.S.Thomaskjær: Pæ Kukmand aa hans trej Kwonne, 13. – ⁵¹ Top. 1286: *de wa 'ejk 'we'r 'te å gjæn æn 'hun' 'uw' i – å 'sijæn 'så æ 'menæsk* = det var ikke vejr at jage en hund ud i, og endnu mindre et menneske. Opt. af A.Fisker (JOs °Haverslev). – ⁵² Top. 1710: *Æ Løn wa 418 Kr. aarlig ... lidt nok te jen aa løw aa, si'n saa tow* = lønnen var 418 kr. årligt; lidt nok til én at lave af, endsige to. N.Christiansen: Stu'e Niels, 5. – ⁵³ Top. 1771: (a) *A haat domset, sien saa souet* = jeg har ikke blundet, endsige sovet. (b) *de va all' de, en ku høer æ Plejll, sien saa te æ Kjanne draaest* = det var lige det, at man kunne høre plejlene, endsige at kernerne dryssede. Opt. af N.P.Jensen. DFS 1906/46. – ⁵⁴ Top. 2287: *En töt snaaer eth, en twor tænk o dæ, sjen saa mie* = jeg syntes snart ikke, jeg turde tænke på dig, endsige mere (fx. snakke til dig). Kristjan Jensen: Almue I, 18. – ⁵⁵ Top. 2543: (a) *han ka et engåñ betå'l hans Gjæl, sin så mi'r* = han kan ikke engang betale sin gæld, endsige mere; (b) *han ka et fo hans æjen Arber gjo'r, sin da anyer djæs* = han kan ikke få sit eget arbejde gjort, endsige andres. Opt. af Lavst Røjkjær (JOs °Holmsland). DFS. 1922/70. – ⁵⁶ Jf. Blandinger ... udgivne af Universitets-Jubilæets Danske Samfund, I (1881-87), 35. – ⁵⁷ Top. 2694 Darum (Feilb.Ordb. III, 195). Men allerede L.Varming bemærker i Det jyske Folkesprog grammatisk fremstillet (1862), 176: *Et blot Fyldeord er ... sinn ... svarer ikke alene til: derpaa, derefter, men ogsaa til: jo, da, eller deslige; idet da Tidsbegrebet er næsten forsvundet*. – ⁵⁸ Ordet modsvarer oldislandsk *en*; det blev allerede før 1500 udkonkurreret af *men* (opr. kun med tidsbetydning: = medens). Jf. Peter Skautrup: Det danske sprogs historie I, 166; II 101, 110. – ⁵⁹ Top. 1706. Marie Bregendahl: Sødalsfolkene (1948) I, 29. – Alternativet **end ...* bringes normalt i spil af samtalepartneren; men det kan også være den talende selv, som ved nærmere eftertanke kommer på det. – ⁶⁰ Fx: Top. 2471. *det er ikke Vejer og gjen en Hund ud i, hurn sind en Mennesk* = (egl.:) ... hvordan siden et menneske. – Om jysk *siden* i denne betydning se note 57.

Forkortelser

Afd.Dial. = Afdeling for Dialektforskning (Københavns Universitet) – DFS = Dansk Folke-mindesamling (København) – Feilb.Ordb. = H.F. Feilberg: Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. I-IV. 1886-1914. – JO = Jysk Ordbog (Aarhus Universitet) – PSkC = Peter Skautrup Centret (Aarhus Universitet) – Uff = Udvalg for Folkemaal (nu Afd.Dial.)